

I.

A költőt saját korszaka állítja helyére és a költő magával viszi mindig műveiben egész korszakát. Ez természetes kölcsönhatás. Az a mandátumlevél azonban, amelyet a poéta kezdetől a zsebében érez (saját calaphaktori ki-nevezése, szószóelői megbízatása) alapjában nincs meg, fikció csupán — a te-hetségteleneknél önámító hamisítvány — hiszen költőnek nem választanak meg senkit... és százak, ezek mégis költőt választanak mindennap.

Valahol megkezdődik a dolog, talán ott hogy „nem lángból füstöt, hanem füstből hozni ki lángot”; ott ahol a költő megbirkózik... nem az érzéssel, hanem a kifejezéssel. Most, hogy megkísérlem kibogozni egy költő harminc alkotó-évét, természetesen semmit sem tudok első verséről és... első benyomulásáról — személyesen vagy írásban — valamelyik szerkesztőségbe; az első kipirult odaállásról valakik elé, hogy versét, írását elmondja, felolvassa. Minderről semmit sem tudok s ő maga sem emlékszik talán. Saját korszaka állította helyére harminc év előtt (időpont? talán a költő maga sem tudja) és azóta mindig hozza magával saját korszakát.

A valóság Laták István körül az — mert róla írok — hogy harminc év telt el, amióta „megjelenik”. Vannak írók, akiknek alkotói élete egybe-mosódik, akiknél a fejlődés belső törvényekből adódik, vannak azonban olyanok, akiknél — mint a kiállításán a jelzőtáblára — döntő mondatokat írha-tunt fel. Egy ilyen döntő mondatot önmagáról maga Laták írt le:

„... szótlanok megnyíló szája voltam”

S most egyszerre végzetesen érzem a kort, melyben láthatatlan man-dátumlevelét ez a költő megszerezte. Közhely lenne így leírni „az elnyomot-tak és szegények mellett”; közhely lenne, ha igazság is. Ő szebben mondta el, a költő, hogy kinek ír és miért.

Ezeket az éveket
 Át kellett élnem
 Ezeket a könnyeket
 El kellett sírnom.
 Bajokat s érzelmeket
 Osztottak velem
 Akiknek e verseket
 Régóta írom...

A költő láthatatlan mandátumlevele — valamint az, hogy költővé vá-lasztották százan és ezren — a huszas évek végéről datálódik.

Ha naplót vezettem volna életemről, abban ezt a bejegyzést olvashatnám „1928. október. Ma megjelent a szerkesztőségben nálunk Laták István. A DÚH című novelláskönyvét szedik odakint a nyomdában (már van egy verseskönyve, KOLDUSLÁZAK, az idén jelent meg). Csodálatos ember. Fiatal, kerekarcu, van benne valami paraszti életerő, pedig munkásfiú. Vagy alkalmazott az apja? Nem tudom. Csak azt tudom, hogy könnyen jön-megy ... kis görbebotját a hóna alá kapja ... eltűnik és valahonnan a Tisza-mentéről jön tőle levelezőlap. Maga árulja könyveit, azt írja, hogy kellemetlenségei voltak (Kommunista?). Elhatároztam, hogy novelláimat én is kiadom”.

Ezt írtam volna a naplómbe akkor Zentán, 1928-ban. Ha akkor mellettem marad, akkor talán én ... de hagyjuk, most már mindegy. Eltűnt és akkortól már megint csak versek és írások nyomán követhetem jóideig tovább sorsát, harminc esztendejét.

A január hatodiki diktatura ezerkilencszázhuszonkilencben belefojtotta a szót a toll embereibe. Valami erjed, rettegés mindenfelé. A fiatalok sorsa bizonytalan, nem csodálatos hát a költőben az ilyen kép:

... *Mig én lógok az ifju bizonytalanság bitófáján
Mint széllal himbált akasztott*

Átvette a szót lassan a haladók között egy új költőgeneráció — csupa vajdasági fiú — s ezek a sorok között odakiáltanak, odamondogatnak a hatalomnak (Addig a Bácsmezei Napló emigránsai között volt főleg baloldali árnyalat). Laták neve mind sürűbben feltűnik.

*Elég a szélből, a dérből, a télből
A számolatlan sok félebedéből.*

... *elkerült már egészen
A szikrányi öröm
Holnap összeszedem
Az örök tél minden átkát
S a december, január
Február urait mind összetöröm!*

Ezek a baloldali felzárkózás, a munkanélküliség éveit. Latákkal ez a költőgeneráció zsebében érzi — megírva és készen — a korszak mandátumlevelét: csak előre, ez áll rajta. A lapokban a polgári sajtóban bunkolt támadások az „istenetlenek” és „zavarosfejűek” ellen. Laták hangja ebben a korszakban:

*Szabadon futottál, magadnak futottál s most oldalad
Véresre marja a szolgaság háma, az istráng.
S azt mondja istened: a dohos, szentelt ostya jobb étel
Mint a medve talpa s a pataki pisztráng.
S azt tanítani a nyakadba ültetett
Pápát, lámát, rabbit, varázslót, szentbotos ispánt.*

A kör lassan összezárul. A front felzárkózik, a HID-csoport már őrhelyén áll! Latáknál? A mlakai városrész Szabadkán, fizikai munka „zúgipar” ... versek a HID-ban, munkásszínjátás... és agitáció, harci szervezkedés.

*Inség kutyája szűköl a vizenyőkön
Meghaltak már mind a szép, nyári dalok.
Ahol vicsgorgó farkasként tengődöm
Itt már nem lehel a jóság illatot.*

aj, hangoosan dörömböl a nyomor onnan a Mlaka felől — és mindenfelől a külvárosokból. A költő most a nyomor riportere. Nála senki hitelesebb és marcosabb képeket nem küld — versben és prózában — ezekről a tájakról.

1937-ben jelenik meg a KÜLVÁROS. Versek, talán a legkülönbekek Laták művészetében. Láthatatlan öltésekkel szövi bele a dühöt, a lázadást, a külvárost az ábrázolt tájba. A tájba, amelyet ellepett a sár, a salak, a por — a józsefattilai guano — s Laták vádoló, számonkérő hangon csatározzik az „én” és a „közösség” kettős húrján, hogy végül megteremtse saját ars poetikáját:

*Én nem sírhatok többé magamnak
Nem szerethetek többé gondtalan*

*Nékem végtelen nótát dalolt
Egyről, csak egyről mindig az életem:
Hogy az igazságtalanság torkának rontsak,
Ezt parancsolta inség és értelem.*

Ő kicsoda évek. A barna rém lépked és dobol — jön feltartóztatlanul. De ők optimisták — Latákkék — hisznek.

*Én csak halkán szólok, ha szólít a földolog
S mégis messzehangzón dalolok, dúdolok...
Néha messze ér el az is a nagy úton
Aki távolbalát és olykor andalog.*

Aztán 1941:

*A földön a halál silbakol
Az égen csillag remeg.
Bánat könnyeit hallatják
Vénre, vakra sírt szemek.*

És akasztanak! Vers a sötétség éveiből:

*Az ablak előtt a villanypóznákon
Szinte sírnak a táviróhuzalok
Jajgatnak a drótok a szélben, mintha
Rajtuk üzenne sok-sok halott*

*Hiába markolsz a gyáva sötétbe
Az eltűnt kedvesek vissza nem térnek.
Sírnak, sírnak a táviróhuzalok
És csak fúrja az ablakát a féreg...*

(1942)

II.

A költő magával viszi műveiben egész korszakát.

A felszabadulás az újságírásban és a színház körül egész csomó örömhelyről állítja Laták Istvánt... de mi csak költői, írói éveit követjük.

1945 januárjában írta ezeket a sorokat:

*Riadtam, tudatlan topognak szertesztét
S ügyetlen tárja ki mind a dolgos kezét.
E nép negyvennyolc óta nem élt szabadon!
Nehezen kél fásult szívében a vigalom,
Tétova: nem vádol, nem kér és nem tervez
Lassan eszmél fel, hogy szabadsághoz ért.*

*Itt kell talpraállni a testvérepekkel
S építeni, jó vajdasági magyarok!*

„Értsük meg — írtam egyszer erről a versről — a költő nem azokhoz szólt, akik világosan felismerve az új világot, egész érzelmükkel és értelmükkel csatlakoztak ahhoz; nem a Petőfi brigádban vérüket hullató fiatalokhoz; szólt ez a vers, hanem a helybentopogókhoz, a nehezen ébredőkhez, akik lelkületben, lendületben, észhezértésben elmaradtak az élenjárók mögött — mi tudjuk, hogy mennyien voltak, azt is tudjuk, nemcsak az ő hibájuk volt mindez. Igen, ezeket a tömegeket kellett izzásbahozni, ezeknek kellett a szocializmusról beszélni”.

Aki Laták István költői, írói pályafutásának harminc évét felméri — prózában is hasonló volt az útja írásainak áramlása tekintetében — ebben a második szakaszban, a lázadás kora után a tanítás és helytállás korszakát találja. Talán merev volt 1948-ig ez a hang — a többieké is az volt a felszabadulás után — s az irodalmi ítélőszék maga sem büntetlenül mondta ki ítéletét a második írókongresszuson, Zágrebben. A harminc évbe ez a korszak éppen úgy beletartozik — a harcnak éppen úgy velejárója volt — mint az első évtizedé, amikor Laták István a legolvasottabb és legnépszerűbb „munkásíró” (ezek is a korszakok szerint átértékelt fogalmak, de a maguk korában jelentőségük, minőségük és fényük volt) és soha ez a korszak, amelyet Laták akkortájt megelevenített, nem maradt volna úgy ránk és olyannak mint éppen Laták költészetében. Ő hozta elő a minőségi másodrendűségből azt a poézist, amely eszmei és világnézeti tekintetben joggal követelt primátust; a helyzet tudatosítást ő tudta a háború előtti korszakban leginkább léletté és művészetté átömleszteni.

III.

A világot a költőnek újból és mindennap össze kell rakni a saját szívében. Költőnk felett tehát nem lehet megállítani az órát, sem 1941 előestéjén, sem később — amíg csak ír és hat. Érdekesek most az útkeresések és vívódások nála — önmagának kifejezése — hogyan látja másként és megint másként saját szerepének alakulását; a várostromló katonából — epikai szélességgel — várvédő lett, ez volt a korszak 1948-ig. Ezen a társadalmi helytálláson túl később (mintha a tábor tüzek visszaemlékezéseinek fénye világítana melléje) egyre inkább önmagát keresi. Ott találjuk gubbasztva egy újesztendő előestéjén:

*Itt maradtam szótalan
A jövőnek ért magul,
Az új év is így köszönt
Könyv fölött és józanul.*

z is csak hangulat azonban, átmenet még ebben a hangulatilag mélypontú ersében is hiszen

... büszke jövőt tanul

világot és az életet a szívben újból átélni, ez olyan varázslatos költői fegy-
er, odébb is csábítja hamar egyhelybentopogásából; mintha most arccal a
ljes és igazi, bővérű élet felé fordulna. Gazdag tematikája ez a költészet
- ha csak a címeken futunk végig, már megállapíthatjuk: országjárás, vá-
sjárás, piacjárás... eljut a költő az embert keresve egész a sportpályáig
Éz a bőválasztéku témakör prózai írásaiban is a minden iránt való érdek-
ldése mellett tesz tanúságot). Sokszor cserél hangot, ez is az örök útkeresés
zönyítéka és milyen elevenek azok a kicsi donkijhoti akcentusai!

*Csattogó ütemben
Csapjad a baltádat
Költőtárs, mert hír
Dicstelen rádszárad.*

*Zsongó mértéken ülj
Sziszegve, szorongva
Csintalan rímcsikón
Rugtass a habokba.*

*A holdkaréj csúcán
Lebegjél lobogva
Nem való vagy komám
Ünnepi dologra!*

Szó sincs róla tehát, hogy a költő virágbenedeki magányt keresne; egész
lkével benne van a mában s az emlékkereső utain is, szülőföldjén és régi
ázrosokban újból átforrósított májusokat talál.

*Virágok közé futkosva hágunk,
Most otthon hagyjuk nehézkes vágyunk
Hétköznapok és kicsinyes gondok? —
eldobjuk mint a fületlen gombot*

z azonban csak leírás lenne, ha nem járma együtt a vággyal, hogy a költő
meg is fejtse a dolgokat (Az „Öröms élet” c. versében).

*Miénk a kacagás meg az üdvösség
Vidám parancsod cselekvésre int
Rózsás máglyádat lázasan köszöntsék
A ragyogó tavaszban hívteink*

*Parancsod szeretni, sohasem félni
Hősök tetteit neveli lázad,
Fájdalmon túlhág ki titkodat érti
S meseszóval épít virágházat.*

Én a költő érdekesen felvillanó képeiben még pasztellszínek után is kutattam és látszólag egénytelenül tovasuhanó sorokban láttam meg — sokszor — a művészt. Egy tengeri csónakútról kelt ceruzavonás például:

*A közel elveszett
Összetört a messze
Nincs nyugvó pillanat
Hogy partra eresse...*

A parttalanság pompás rajza ez. Vágy egyetlen vonás csak:

Kölyökszél játszik a zörgő eresszel

hangos, de meggyőző, szinte érzem ebben a pillanatban (ahogy ezeket a sorokat írom szél rázza az ablakot) szinte érzem a kép kézzelfoghatóságát. S hog-
arrébb pillantok, a kép ez lehet:

Kémények vak füstje összetűz

Nádtetőt fenyeget pernyetűz.

Mondom, verseit nemcsak összefüggésükben, hanem hangulatképekre bontva is próbáltam felidézni. S mögöttük az újabb és legújabb Latákat megrajzolni.

Érdekes megfigyelni Latáknál, hogy valahányszor többek és a közössé-
felé fordul, hogy átmelegszik a hangja! Ha önmagát adja viszont, apró per-
metjét hullatja sokszor a könnyecseppnek. Egyik legszebb versének tartom
ebben a csoportban az „Erjedés”-t.

*Én cérnára húztam fel a négylevelű lóherét
S füzérről árultam a jószerencsét
Míg a magam rongyos vágyai
Kopottülepű nadrágban táncoltak
A vándormadarak lakodalmán.
Tekintsetek szabályokba vágott tincseimre
Nem hiszek már balgán
A játékonyság tündérében
Mert ezerszer édes szőlőtermését
A késő szüretnek
Keserű erjedés emésztette
S drága mustok aranylevét
Ellepték fázó katicabogarak.*

Három évtized gazdag terméséből költői arcelet próbáltam megformálni — szubjektív igényekkel önmagam felé.

Szubjektivitással, hiszen erősen érzem, hogy „átéltük együtt azokat a éveket”, azokat át kellett élni és azt is érzem, hogy azok közül vagyok, akik nek ő a verseit „régóta írja”.